

Отримано: 11 лютого 2020 року

Прорецензовано: 17 лютого 2020 року

Прийнято до друку: 20 лютого 2020 року

e-mail: bilik.yana@gmail.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2020-10(78)-104-106

Білик Я. С. Безприйменникові конструкції з часовим значенням у творчому доробку М. Миценка (морфологічний аспект). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог: Вид-во НаУОА, 2020. Вип. 10(78). С. 104–106.

УДК: 811.161.2'367'37

Білик Яна Степанівна,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри українознавства
Вінницький національний медичний університет ім. М. І. Пирогова

БЕЗПРИЙМЕННИКОВІ КОНСТРУКЦІЇ З ЧАСОВИМ ЗНАЧЕННЯМ У ТВОРЧОМУ ДОРОБКУ М. МИЦЕНКА (МОРФОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

Статтю присвячено розгляду темпоральних конструкцій з часовим відношенням із родовим та орудним відмінками без прийменника в ролі морфологічних варіантів темпоральних синтаксем у художньому мовленні М. Миценка. Дана робота продовжує ряд публікацій про художню прозу письменника, зокрема часові словоформи та предикативні структури із значенням дії в часі, які матеріалізують потужну систему контрастів.

Виокремлено як форми вираження часового значення, так і групи залежних іменних, прислівникових компонентів формально-синтаксичної структури конструкцій. З'ясовано, що продуктивність і частотність вживання структур з родовим у функції часу неозначеної тривалості досить обмежена, оскільки паралельно з ним майже за тих же умов вільно вживається й 3.в. Орудний часу проявляє сильну тенденцію до адвербіалізації.

Ключові слова: дієслівні конструкції, іменний компонент, семантичні відношення, темпоральні (часові) безприйменникові структури.

Yana S. Bilyk,
associate professor, PhD of Philological Sciences
National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsia

CONSTRUCTIONS WITHOUT PREPOSITIONS FOR THE DESIGNATION OF TIME IN THE WORK OF M. MYTSENKO (MORPHOLOGICAL ASPECT)

The article is devoted to the consideration of temporal non-noun verbal constructions with temporal relation with generic and noun pronouns without prefix in the role of morphological variants of temporal syntaxes in the artistic speech of M. Mytsenko. This work continues a number of publications on the writer's prose, including temporal word forms and predictive structures with meaning of action over time that materialize a powerful system of contrasts.

The basic forms of expression of temporal value, as well as the group of dependent noun and adverbial components of the formal-syntactic structure of word combinations are determined.

It is found that the productivity and frequency of the use of structures with generic time in the study is rather limited, since in parallel with the generic in function of time of indefinite duration, almost the same case is used freely under the same conditions.

Generic nameless time means an action that "does not last for all time" but refers to one moment, one part of a certain period of time. It is represented in verbs of various lexical-semantic and morphological digits. Covers narrow layers of vocabulary (days of the week, year, etc.) and is used only with the adjective.

Key words: verb phrases, semantic relations, temporal (temporal) noun constructions, noun component.

Постановка проблеми. Серед актуальних проблем теорії синтаксису питання окремих конструкцій займає чинне місце та становить значний інтерес як у теоретичному, так і в практичному плані. Основою у вченні про словосполучення є дослідження зв'язків між його компонентами, встановлення закономірностей і правил пропорційного вживання слів, встановлення факторів, які зумовлюють його структуру.

Завдяки часовій багатовекторності, притаманній мові, вона (мова) може передавати всі часові межі (теперішнє, минуле та майбутнє). Часова категорійність у мові передається за допомогою форм дієслів, які узагальнюють її функціонування, але не завжди повно та адекватно відбивають об'єктивний час перебігу дії. Тривалість дій, подій у часі може реалізовуватися в мові або мовленні й поза межами дієслівної системи.

Категорія темпоральності попри свою значущість і складність ще не була об'єктом комплексного аналізу як у традиційному, так і у функціональному аспектах на ґрунті українського художнього мовлення М. Миценка. Цей факт і зумовив актуальність пропонованої теми статті.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Дослідження та паці О. С. Мельничука, К. Г. Городенської, О. І. Бондаря, І. К. Кучеренка, В. М. Русанівського, І. Р. Вихованця, А. П. Загнітка, С. О. Соколової, З. І. Іваненко, Т. М. Голосової та ін. присвячені основним теоретичним засадам функціонування часових форм і конструкцій у граматичній системі української мови. Функціонування й реалізацію часових структур передано в дисертаційних роботах І. В. Піддубської (простежила модальну й часову транспозицію предикативних конструкцій), М. В. Цегельської (сформувала структурну диференціацію одиниць значеннєвого поля часу), Р. А. Куцової (дослідила відтворення темпоральності прийменниковими структурами), М. А. Потаснка (звернув увагу на окреслення проблеми вираження категорії часу в лексико-семантичній системі мови).

Граматична система мови відзначена ґрунтовними працями, у яких викладені основні теоретичні питання реалізації темпоральних структур. Це роботи І. К. Кучеренка, М. В. Марченка, О. І. Бондаря, Т. М. Голосової, К. Г. Городенської, С. О. Соколової, Р. А. Куцової, З. І. Іваненко, І. В. Піддубської, М. В. Цегельської, А. П. Загнітка, І. Р. Вихованця, О. С. Мельничука, В. М. Русанівського, М. А. Потаснка та ін.

Наразі лише невелика кількість досліджень розглядає функційні особливості реалізації форм категорії часу.

Мета статті – опис та аналіз безприйменникових дієслівних конструкцій на позначення часу з родовим та орудним відмінками залежного відмінка іменного або прислівникового компонента, зокрема їх семантичної, граматичної структури в сучасній українській мові на матеріалі художніх прозових творів Михайла Миценка.

Завдання статті – охарактеризувати структуру, семантику й функціонування безприйменникових дієслівних конструкцій з часовим значенням із родовим та орудним залежним відмінком іменного або прислівникового компонента, їх стилістичне варіювання.

Матеріал дослідження – прозові твори Михайла Миценка.

Виклад основного матеріалу. Часові форми в українській літературній мові можуть виражатися предикативними конструкціями з прийменниками та без. Опорні члени цих структур – дієслова різноманітних лексико-семантичних груп, серед яких особливо активними виступають дієслова місцезнаходження, перебування, стану, руху, фізичної дії та ін. Залежними компонентами яких є іменники, числівники, прислівники, які мають темпоральну, а також конкретно-предметну семантику. Субстантивовані прикметники в цій функції використовуються дуже рідко.

У межах одного з різновидів безприйменникових конструкцій, які позначають різний часовий момент (на матеріалі художньої прози письменника) досліджуються й аналізуються властивості лексико-семантичної співвідносності предикатів. Інакше кажучи, встановлюється семантичний зріз співвідносних іменників, можливі відтинки загальної спрямованості руху, які виражаються розглядуваною синтаксичною структурою залежно від її семантичного змісту.

Часові іменники та прислівники утворили основні групи, що позначають частини доби, кількість днів, пори року, час взагалі тощо. Означають також певні часові моменти, часові межі тощо. Згідно з іменниками, що називають основні часові відрізки протягом доби (*день, ніч, вечір, ранок*) або означають різні проміжки часу впродовж дня (від ранку до вечора) виокремлюється група прислівників для позначення зазначених частин доби. Неодмінним елементом таких конструкцій є названі вище іменники в різних відмінкових формах або їх деривати, напр.: *забирали нас зранку; вивозили темної ночі; загостювала в обід; прокрутили надвечір; з сонцем до сусідів / проти ночі збирав бувало / як посутеніє; гуляли / ходили / співали вечорами; ногами проклінала*.

Окрему лексико-семантичну групу становлять словосполучення з прислівниками із значенням часової координації у межах одного – двох (трьох) днів, або швидкості виконання дії та її послідовності. У межах цієї групи можна виділити такі мікрогрупи з часовим значенням: 1) «цього дня / у цей день» – *сьогодні, нині, ниньки (нині поживають з сестрою; спорудили ярмарок не сьогодні, коли ж обіцяли; дощить нині, що врожай може зогнати)*; 2) «наступного дня / у день майбутній» – *завтра, на завтра (обіцяли зайти до кумів завтра; узяв з роботи машину на завтра; на завтра готувались до свята)*; 3) «позавчора / минулого дня / у попередній день» – *вчора, учора* (аналогічно значення «два дні тому» передається конструкцією зі словом *позавчора*, напр.: *вчора робили джем; захворіла вчора та нічого не їла; завезли позавчора мішки й дрова; як був, так і пішов від нього позавчора*); 4) «післязавтра, після наступного дня» – виражається за допомогою прислівника *післязавтра* (*обіцяла відрахувати післязавтра; узяла на післязавтра роботу*).

Адвербіально-темпоральні відношення предикативних структур із залежним прислівником також можуть мати значення дії й часу її виявлення в невизначений проміжок, якщо вони виражені такими загальними назвами часу, як *потім, після, тепер, тоді, раніше* тощо. Скоріше за все тут можна говорити про часову послідовність дії та швидкість її виконання.

Термінова ситуація, дія або час, коли відбувалася або відбудеться подія передається за допомогою дієслів фізичної дії, стану, мовлення тощо, а також відповідними прислівниками, напр.: *не поїхали зараз; зрозуміла одразу; відразу чкурнула; швидко наздоганяв*. Значення послідовності дії виражають неперехідні дієслова, що позначають розумову діяльність, фізичну дію, рух, перебування чи місцезнаходження тощо. Такий же відтінок передають і прислівники: *спочатку, потім, після, тоді* тощо: *спочатку попереставляла книги по-другому; оженили спочатку Юхима; потім вже ніколи не питала; запросили після обіду; осіли тут після війни; працювали й далі вночі; побачив як зникло під місяцем (у значенні потім, після)*.

Конструкції з прислівником *тоді* мають значення «потім, після чогось (події чи обставини), пізніше», а також конкретно невизначеного проміжку часу: *закидали цеглу тоді, як перетаскали за заводу; робили тоді як прокляті, важко робили; не були тоді без нашої допомоги*.

Час, який конкретно визначений, або невизначений, а також загальний час виражається за допомогою прислівників *тепер, завжди, раніше* та ін.: *проглядав завжди; перечитувала раніше; не розмовляє тепер; виконали не вчасно; будували колись завод*. Заперечення передається додаванням до прислівника чи дієслова частки *не*.

Відображення повторної дії реалізується прислівниками *знов* (*знову*): *заїхали знову до бібліотеки; знову не з'явився на роботі; не були знов покликані; поїхав знову на замовлення*. Кінцевий момент часу передається прислівниками *поки, досі*: *заготовки й досі продаються; працювали на тому місці поки не забрали до куми; чекав поки зайдуть за Юхимком*.

Предикативні структури із залежними прислівниками на позначення пів року складають окрему групу: *виїжджали восени; виходили в поле ранньою весною; приїхали сюди взимку; прохворів усю зиму; забрали навесні; оженила влітку*. Опорні дієслова виражають рух, фізичну дію, стан людини.

До окремої групи також можна віднести темпорально-кількісні дієслівні конструкції, головне питання яких – *скільки, на скільки, на який час* тощо. Залежні компоненти таких конструкцій – іменники, які позначають часову семантику в знахідному відмінку (*побули кілька днів; доцило цілий тиждень; дзвонили всю дорогу; роботи на три дні*).

Функціонально споріднені морфологізовані прислівники як морфологічні варіанти розглядуваних синтаксем (з прийменниково-відмінковими формами й морфолого-синтаксичними варіантами темпоральних синтаксем) передають типові для прийменниково-відмінкових форм значення одночасності й різночасності (часової попередності та наступності), також доповнюють відповідний різновид темпоральних функцій узагальнено-вказівним значенням [1, с. 144].

Серед значень, що виражають морфологізовані прислівники, можна виокремити: а) початкову часову межу (*зранку, звечора*); б) кінцеву часову межу (*довіку, досі, дотепер*); в) часову попередність (*вчора, учора, позавчора, давно, колись*); г) часову наступність (*завтра, післязавтра, потім*); д) одночасність (*зранку, вранці, вдень, ввечері, вночі, влітку, навесні*).

Зупинимося детальніше на конструкціях з часовим відношенням із родовим та орудним відмінками без прийменника у ролі морфологічних варіантів темпоральних синтаксем.

Родовий безприймниковий часу в досліджуваному матеріалі означає дію, яка «не триває протягом усього часу, позначеного іменником у родовому відмінку, а стосується одного з моментів, однієї частини з цього періоду часу, при тому моменті або частині неозначених» [4, с. 79]. І як зазначав І. І. Слинко, партитивний характер часу «спричинився до виключної продуктивності конструкцій з родовим безприймниковим часу в українській мові з найдавніших часів, у якій родовий партитивний взагалі набув надзвичайного розвитку» [5, с. 6–7]. Відповідно, можна зазначити, що родовий часу в прозі М. Миценка має «партитивне значення».

Репрезентується родовий часу при дієсловах найрізноманітніших лексико-семантичних і морфологічних розрядів (перехідних і неперехідних, доконаного й недоконаного видів, у будь-якій способів та часовій формі). Тобто функціонування родового часу не обумовлюється й не обмежується підпорядковувальним дієсловом.

Родовий часу охоплює вузькі шари лексики (назви частин доби, днів тижня, року, пів року і под.) і вживається тільки в супроводі прикметника (або його займенникового різновиду). Функція та значення родового часу визначається виключно лексико-семантичними властивостями підпорядкованого слова: у цій функції можуть виступати іменники з часовим значенням, такі як *день, ніч* тощо, загально часові поняття *раз, рідше час*, а також назви дат, причому в супроводі узгодженого й тільки препозитивного означення, вираженого здебільшого прономіналізованим числівником *один*, вказівними займенниками *цей, той* та означальним *кожен*, рідше порядковими числівниками *перший, другий: зайшла одного вечора; приїхали одного дня; підібрали / зустріли / ходили одного разу; працював одного разу в полі ...; цієї ночі не заснула зовсім; не повернувся того року; їздили кожного року з Севериною в село до матері; ходили щодня через ту дорогу* і под.

Родовий часу, поширюючись на абстрактну лексику й виражаючи обставинні семантико-синтаксичні відношення, перебуває поза власне субстантивами. Його слід кваліфікувати як елемент, що перебуває на синтаксичній стадії адвербіалізації, а отже, є синтаксичним прислівником, який не набув свого морфологічного завершення [1, с. 146], напр.: *одного дня не ночував вдома; тієї ночі сильно гриміло й зривався вітер*.

Паралельно з родовим у функції часу неозначеної тривалості майже за тих же умов вільно вживається й знахідний відмінок, тому продуктивність і частотність вживання безприймникових темпоральних конструкцій з родовим відмінком (порівняно із знахідним безприймниковим) в аналізованих творах значно обмежена. Крім того, родовий часу вживається звичайно тільки в однині [3, с. 10–11].

Безприймникові конструкції з орудним часу досить вузько реалізуються. З орудним часу, повністю охопленим дією, співвідноситься деякою мірою дистрибутивний неозначений час. Основним засобом увиразнення дистрибутивності орудного часу при цьому є майже виключно форма множини, яка здебільшого виражає дію, повторювану в часі, напр.: *тими вечорами ходили до алеї; працювали цілими днями, вечорами* і т. ін. Із форм однини спостережено адвербіалізовану форму *часом* (*часом перериває дихання; марила, бачила часом свого чоловіка*). Дистрибутивне значення форми *часом* не слід змішувати з іншим функціонально-семантичним значенням – способу дії у значенні (розумінні) «випадково», а також з досить виразним відтінком вставного слова із значенням «між іншим», напр.: *гадала, часом чи не в собі?* Ця функція форми *часом* простежується у власне питальних та питально-риторичних реченнях.

Що ж до основного типу орудного часу – із значенням неозначеної тривалості чи так званого часового моменту, то функціонування його обмежене такими назвами частин доби, як *вечір, ніч, ранок*, та пів року *літо, зима, весна*, рідше *осінь* (*доробили / зустріла весною; ранком поїхали*). Автор дуже рідко використовує подібні структури. Тільки для того, щоб передати колорит того часу й місцевості. Даний О.в. проявляє сильну тенденцію до адвербіалізації. Розглянуті вище форми відчутно тяжіють до прислівників.

За семантико-синтаксичною темпоральною функцією і формально-синтаксичними параметрами орудний часу входить у підклас прислівників, а також виражає невластиву семантику, оскільки охоплює абстрактну лексику, яка не позначає власне предметів, і не наділений відмінковими диференційними семантико-синтаксичними ознаками субстанціальності, активності чи пасивності, валентного зв'язку з предикатом [1, с. 146].

Цілковитою звичайною є також «специфічний різновид орудного часу», який вживається «для оформлення назв вікових і деяких інших тимчасових станів людей та інших істот при вираженні обставинно-часового значення», що є на думку О. С. Мельничука, «одним з відгалужень від орудного предикативного, який розвивався на ґрунті орудного відношення і обмеження» [2, с. 479]. Тимченко називає його «апозитивним» [2, с. 100], напр.: *знали їх малими; відвідували / провідували наших старими вже; забрала хворою; бігали голодними*.

Висновки та перспективи. Отже, досліджуючи ідіостилістичні особливості авторської манери письма у прозових творах, можна зробити висновок, що у конструкціях, що відображають дію в часі, префіксальні форми дієслів домінують над безпрефіксальними. Префікси збагачують лексичні значення слів, змінюють їх граматичні категорії, зокрема вид, додають різноманітніших нюансів у характері прояву дії.

Родовий часу, охоплюючи вузькі шари лексики (назви частин доби, днів тижня, року, пів року і под.), вживається тільки в супроводі прикметника (або його займенникового різновиду). Функція та значення родового часу визначається виключно лексико-семантичними властивостями підпорядкованого слова. А безприймникові конструкції з орудним часу проявляють сильну тенденцію до адвербіалізації.

Предметом подальшого дослідження стануть інші темпоральні конструкції, а також об'єктні, обставинні, локативні структури на матеріалі творчості цього письменника.

Література:

1. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ, 1992. 224 с.
2. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / Відп. ред. О. С. Мельничук. Київ, 1966. 390 с.
3. Іваненко З. І. Приймникові конструкції часу. Чернівці, 1969. Ч. 2. 69 с.
4. Курс сучасної української літературної мови: у 2-х т. / Відп. ред. Л. А. Булаховський. Київ: Радянська школа, 1951. Т. 2. 407 с.
5. Слинко І. І. Історичний синтаксис української мови за пам'ятками XIV – XVIII ст. (часові звороти): навч. посіб. Чернівці, 1968. 88 с.